

Nagy Miklós

Ne csak a Bánk bánra figyeljünk!

Katona József válogatott drámái

Orosz László kiadásában

A főmű kisebb testvérei, vagy inkább csak előzményei?

Az utószóban olvashatjuk: "A *Bánk bán* csaknem száz kiadása jelent már meg, Katona többi művét tartalmazó összkiadás azonban csak kétszer (...), válogatás is csupán háromszor (1907, 1953, 1974). Ezek közül a legutóbbiban (...) Solt Andor ugyanazt az öt drámát közölte, amelyeket ebben a kötetben talál az olvasó." Az együttesnek van olyan tagja, amely tárgyában, gondolatvilágában teljesen elüt a szerző klasszikus alkotásától (ez *A rózsza*), de a másik hármat (*A Luca széke*, *Ziska*, *a calice*, *Jeruzsálem pusztulása*) a *Bánk bán* rokonának tarthatjuk.

Legkönnyebb a huszita időkbe vezető *Ziska*, *a calice* esetében feltárni a kapcsolatot. Nagyon ismerősen csengenek a II. felvonásban a címszereplő nagy tekintélyű udvari főember számonkérő szavai a királyi trónus előtt: "Ennél fogva tehát a nemzetünk elnyomtatott, ősi szabadságainkban és hazánk törvényeiben az idegen molyok turkálnak, (...) A becsületes hazafiak a gyalázatos halálra hurcoltatnak, (...) Felséged maga cselekszi mindezeket: pénzért eladja az igazságot, hogy legyen mivel gyomrát megtölteni –". Az ostorozó hang meg a fejedelmi bűnök hasonlósága ellenére mégsem egy cseh Peturral vagy éppen Bánk nádorispán másával van dolgunk. A királyi kamarás elég sokáig ravaszskodik és taktikázik, a zendülők melletti döntésben is leginkább hatalomvágya befolyásolja. Vele, s a husziták vezérkarával szemben az uralkodó Vencel már nem egyenrangú ellenfél: megtörte az öregség, a büntudat, a félelem. Felesége, a bajor Zsófia hordoz magában valamit Gertrudis tulajdonságaiból, ám még tapasztalatlan ahhoz, hogy a gyeplőt magához ragadja. A második felvonás közepén a király, hol tekintélyében bízva, hol abban kételkedve, kihallgatáson fogadja Ziskát, éppúgy, mint a meráni úrnő a bánt. A kamarás megkíméli ura életét, noha Vencel már elkészült a legrosszabbra, és megadóan kérdi tőle: "Fiam! Fiam! Tán csak nem akarsz engemet megölni?"

Az indulatoskodás, a könnyelműségből vagy hatalomszülte gögből eredő jogtiprás nem csupán Gertrudis és a prágai fejedelem sajátja. Vérhanti gróf, *A Luca széke* egyik főalakja korona nélkül, s a XVIII. század légkörében élve, szakasztott olyan "kényúr", mint két középkori társa. Féltekenységtől fellobbant vak dühében azonnal meg akarja mérgeztetni feleségét, Rozinát. "Amikor az hónapok múltán szinte a sírból támad fel (...), továbbra is kész magától elúzni, anélkül, hogy meghallgatná." (Idézet Orosz László 1974-es kismonográfiájából.)

Katona alkotásainak ("szomorújátékainak") többnyire visszatérő típusa a békességre, igazságos ítélkezésre törekvő, kegyelmet osztó legfőbb úr. Ő lép fel *István*, *a magyarok első királya*, *az Aubigny Clementia*, *a Jeruzsálem pusztulása*, s végül a *Bánk bán* cselekményében. Jelenlétét megkívánta a felvilágosult abszolutizmus állambölcselete, s egyszersmind a korszak prózai meg zenés színpada: Titus megbocsátó szívét éppúgy ünnepelte a mi klasszikusunk, mint – Metastasio szövegkönyve alapján – Mozart az utolsó operájában. Katona színműveiben ezekre a főhősökre mind ráillik az említett monográfiában II. Endréről megfogalmazott értékelés. "Eszményített (...) abban az értelemben is, hogy halványabb, vértelenebb a dráma többi szereplőjénél. Inkább vágykép, mint valóság." A belső küzdelmek azonban nem hiányoznak sem belőle, sem a római hadvezérből. Megrendülten állanak a háború, polgárháború vagy zendülés okozta üszkös romokon. Az uralkodó legfontosabb erkölcsi kötelességeire döbben rá a király, Titus pedig egyetemessé tágítja fájaldalmát, amelyet diadala szörnyű következményei láttán érez: "Ó, bár minden győzedelmes végigmenne a halottas utcákon, és állna meg így egy szerencsétlen (...) anya mellett –".

Kegyes és bölcs államférfiakra, általános megnyugvásra nagy szükség lett volna 1810 táján, amikor a napóleoni háborúk roppant pusztítást vittek végbe anyagi s erkölcsi értékekben. A felvilágosodás eszmevilága mellett ez az érzelmi háttér is erősen befolyásolta a drámák befejezését. A korszak, súlyos politikai-felekezeti ellentétek a *Ziska* második részében jelentősen enyhülnek: a huszita vezér megkönyörül az ostromlott Prágán, váratlanul lemond magánbosszújáról, tapasztalja, hogy párthívei pestiesen sem hagyják magára utolsó óráiban. *A Jeruzsálem pusztulása* záró jeleneteiből hiányzik az ilyen erőszakolt derűlátás. Nem valósulhattak meg Titus emberséges tervei a város megkímélésére, sőt, a zsidók közötti pártharcok a legjobbak, legártatlanabbak életét is kioltották. A romok, holttettek, az általános elaljasodás közepette a római vezér előbb idézett szavai, megbánást tükröző ígéretei keveset nyomnak a latban. Legfőljebb az nyújthat némi reményt, hogy a leghitványabb római, Gessius Florus elnyeri méltó büntetését.

A Bánk bán befejezéséből még ennyire sem csendül ki valamilyen összhang ígérete. Endre ugyan elismeri Gertrudis törvénytíprását, megkegyelmez a nádornak, Ottóban jelképesen elítéli a meráni érdekszövetség többi képviselőjét. "Végsemmisség az én ítéletem" sóhajt fel ugyanakkor Bánk, aki boldogságát veszítette el Melindában, el kell viselnie jó hírneve romlását, és egykori szövetségeseinek átkát az "alattomos gyilkos"-ra. A német klasszikusok kiemelkedő tragédiáiban a tiszta szándékú pártütők, a zsarnokgyilkosok győznek, vagy vértanúként is övék az erkölcsi diadal. Gondoljunk Egmontra, Posa márkira, Tell Vilmosra! Gertrudis gyilkosa életben marad, ám önvádtól kínozva, élelcél, önmagába vetett hit nélkül. Ezért Bánkot a fentiekkel egybevetve, ma is igazat kell adnunk Waldapfel József több mint félszázados megállapításának: "Katona tragikus látása egészen sötétebb a német klasszikus drámáénál," (*Katona József*, Bp., 1942.) (Kemény Zsigmondra gondolva eszünkbe juthat, hogy 1850 után egy ideig még sötétebbre színeződött a történelmi tévedések freskója irodalmunkban.)

És most térjünk vissza a fölvetett kérdéshez: kisebb testvérek vagy inkább csak előzmények a főműhöz képest az elemzett korábbi munkák? *A Luca széke* meg az *Aubigny Clementia* eszmevilágának sekélyessége miatt nem jöhet szóba, *a Jeruzsálem pusztulása* elsősorban egy egész nép tragédiája, nem pedig néhány személyé. *A Ziska* első részében alapvető párhuzamokra figyelhettünk fel: alattvalói és nemzeti jogokat semmibevevő pénzhajhász király áll szemben öntudatosodó elittel, a zendülés vezetőjét egyéni sérelem is fűti mindkét alkotásban. Mégis, *a Jeruzsálem pusztulása* más jellegű tárgya, légköre, jellemrendszere ellenére *művészi értékét tekintve* semmivel sem áll távolabb a *Bánk bántól*, mint a huszitákat bemutató szomorújáték.

A rózsza elolvastával leszűrhetjük a tanulságot, hogy Katona Józsefből nem hiányzott a komédiaszerzői képesség. A komikum mélyebb szintjeinek átérzésére – ekkor még? – nem volt felhangolva géniusza, meddő találgatni azt, hogy mire tette volna képessé egy szerencsés sorsfordulat. Mindenesetre feltűnő, hogy nem törődik nemeseink és arisztokratáink műveletlenségével vagy idegenimádatával, holott ez Csokonaitól kezdve rendszeresen visszatér a hazai vígjátékokban.

Orosz László kitűnő válogatása *A magyar dráma gyöngyszemei* sorozat tagja. Ennek köszönhető választékos kötése és tipográfiája, de ebből fakadnak egyes, a sajtó alá rendezőtől nem kívánt megkötöttségei is. A felekezeti ellentétek konfliktusteremtő erejét egyaránt tükrözteti a *Ziska* meg az *Aubigny Clementia*, az utóbbi még éretlenebb formában. Tanulságos példája lehetett volna a fiatal író gyors haladásának együttes közzétételük. Csakhogy ez – a sorozat megszabott terjedelmi határai (25 ív) miatt – nem volt lehetséges. Az *Aubigny...* besorolása együttjárt volna *A Luca széke* mellőzésének kényszerével, pedig ez a “nézőjáték” – többek között – meglepően éretnek mutatja a szerző népies hangvételét. Az edíció kiemelt helyen emlékezik meg a drámák ősbemutatóiról: ámde szólhatunk ilyen megjelöléssel az Osztovíts-Beke szerzőpáros *átdolgozásáról (Ziska)*, illetve Spiró Györgyéről (*Jeruzsálem*)? Mondanivalójában – sőt Spiró esetében a befejező jelenetek lényegét tekintve – mindkettő határozottan eltér az eredetitől. Ezért az irodalomtörténésznek csatlakoznia kell a két kísérlet Orosz László utószavában található megítéléséhez: “Ha ritkán (...) színre is viszik őket, oly mértékben átalakítva, hogy inkább mai, mint 19. század eleji drámának tűnnek fel, mint például a (...) *Jeruzsálem pusztulása*.”

A kötet utószavában nem akad sem fogalmazásbeli henyeség, sem adattévedés vagy sajtóhiba. Ennek láttán meg Orosz László filológusi múltjának ismeretében joggal merül fel a kérdés: ő-e a felelős a drámaszövegek nem kis számú értelemzavaró sajtóhibájáért, amelyeket tetéz egy teljes sor kimaradása a *Bánk bán* negyedik szakaszából. (Az 1696. sorról van szó.) Sokkal inkább a kiadói gyakorlatot, személyzetet hibáztathatjuk mindezért, mint a munka sajtó alá rendezőjét! (*Unikomis*, 1998)